

JAARBOEK VOOR
MUNT- EN PENNINGKUNDE

43

KON. NED. GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
AMSTERDAM 1956

Commissie van Redactie: Dr. H. Enno van Gelder, Voorburg;
Dr. A. Gorter, Bilthoven; O. N. Keuzenkamp-Roovers, Groningen;
Dr. A. N. Zadoks-Josephus Jitta, Amsterdam.

Alle correspondentie betreffende redactie en administratie te richten
aan het secretariaat: Lange Voorhout 50, 's-Gravenhage.

MUNTEN IN DE BIJBEL

door

H. I. DE SMIT

Het is het doel van dit artikel de munten nader te bepalen, die in de Hebreeuwse grondtekst van het Oude en de Griekse van het Nieuwe Testament worden genoemd.

Drie bronnen staan ons ter beschikking:

1. onze kennis van antieke munten en hun omloop
2. muntvondsten uit Palestina
3. de Bijbelteksten, waarbij Oude en Nieuwe Testament te onderscheiden zijn. De tijd van het laatste valt samen met de vroege keizertijd.

1. In het midden van de 7e eeuw werden in Klein-Azië voor het eerst munten geslagen. Vandaaruit verbreidde zich het gebruik over de Griekse wereld. Daarmede had Palestina nog geen contact; er is geen enkele reden om aan te nemen, dat de Joden toen met munten in aanraking kwamen. Wel moet dit het geval geweest zijn toen zij, onder Perzische bescherming uit de Babylonische ballingschap teruggekeerd (538 v. C.), deel uitmaakten van het Perzische rijk. De Perzische (gouden) dareikos was hun zeker vertrouwd. In de latere 5e en de 4e eeuw was er wel aanraking met de Griekse wereld. Hiervan getuigen vondsten van Attische ceramiek¹ en bovendien locale imitaties van Atheense en andere Griekse munten, de zgn. Philisto-Arabische uit Gaza of een andere Z. Palestijnse stad en enige met Hebreeuwse letters. Griekse munten waren toen blijkbaar welbekend en zeer gezien. De munten van de Phoenicische steden Tyrus en Sidon kunnen evenmin onbekend gebleven zijn.

Als Alexander de Grote's glorieuzè veldtocht een einde maakt aan de Perzische heerschappij, ondervindt Palestina daar eerst slechts indirect de gevolgen van. Maar tegen 300 raakt het toch betrokken in de Hellenistische wereld. De ligging van het land heeft het van oudsher als het ware voorbestemd om een twistappel te zijn tussen de grote machten in noorden en zuiden, in dit geval het Seleucidenrijk in W. Azië en het Ptolemaeische rijk in Egypte. Hoewel het aanvankelijk bij het eerste was ingedeeld, werd toch de Ptolemaeische invloed overwegend. Dit feit bracht het gebruik

van Ptolemaeische tetradrachmen mee, vooral van die, welke in de nabijheid van Palestina waren geslagen. Aan deze overheersing maakte de Seleucidische koning Antiochus III een einde; in 198 onderwierpen de Joden zich aan hem. De rigoureuze pogingen van zijn opvolger Antiochus IV om hen volkomen te helleniseren stuitten echter op verzet en leidden tot de opstand der Maccabeeën; in 161 krijgen de Joden onder de dynastie der Hasmoneeën een zekere onafhankelijkheid. In 138 geeft Antiochus VII aan Simon het recht om munten te slaan maar trekt dit besluit weer dadelijk in, zodat deze er geen gebruik van kon maken. Maar enige tijd later, ± 110, worden onder Johannes Hyrcanus (135—104 v. C.) de eerste Joodse munten geslagen²; deze hebben Hebreeuwse opschriften, hoewel het Hebreeuws als algemene spreektaal waarschijnlijk al in onbruik was geraakt. Zijn opvolgers zetten deze muntslag voort.

Het zijn echter slechts kleine bronzen muntjes voor lokaal gebruik, lepta ofwel peruthot. Als groot geld worden nu vooral Seleucidische tetradrachmen gebruikt en wel weer vooral degene, die in naburige steden zijn geslagen, met name Antiochië en Tyrus. Deze laatste, van oudsher een groot Phoenicisch handelscentrum, wordt in 125 v. C. een vrije stad, die eigen munten mag slaan; zijn tetradrachmen ofwel sikkels verdringen in Palestina de andere vrijwel geheel.

In 63 v. C. stort het Seleucidenrijk ineen. Met Pompeius doen de Romeinen thans hun intrede³. Syrië wordt een Romeinse provincie. De Joodse staat — die ook niet-Joodse steden omvat — blijft echter een zekere onafhankelijkheid behouden. Ook als Pompeius in een burgeroorlog intervenueert, als Jeruzalem zich overgeeft en zelfs het tempelgebied wordt veroverd, blijft deze Joodse staat; nu tot Judaea en Galilea gereduceerd, zelfstandig. De niet-Joodse steden krijgen autonomie, maar worden bij de provincie Syria gevoegd. Onder Herodes de Grote (37—4 v. C.), door de Romeinen als koning der Joden erkend, en zijn opvolgers breidt de staat zich zelfs weer uit. Na de dood van Herodes' zoon Archelaus komt het oppergezag aan de Romeinse procurator, op zijn beurt aan de stadhouder van Syria ondergeschikt; in 54 n. C. wordt Judaea een afzonderlijke provincie van het Romeinse rijk.

Met de Romeinen deed natuurlijk de Romeinse munt zijn intrede, zonder echter de andere geheel te verdringen. Al vroeg in de Keizertijd werden in Klein-Azië, waarschijnlijk te Ephesus, speciaal voor het Oosten aurei en denarii geslagen. Tiberius sloeg drachmen⁴, waarschijnlijk in Caesarea Cappadociae, waarvan de drachmen blijkbaar zeer in tel waren; elders komt deze denominatie nauwelijks voor. De denarius was $\frac{4}{3}$ maal zo zwaar als de drachme en dus ook $\frac{4}{3}$ maal zoveel waard; geleidelijk

wordt naar gelijkstelling gestreefd. De provinciale regering van Syria sloeg (zilveren) tetradrachmen met Griekse en (koperen) asses en dupondii met Latijnse omschriften ⁵. Men mag veilig aannemen, dat deze denominaties ook in Palestina in gebruik waren. Verscheidene steden hadden bovendien het recht koperen en soms zilveren munten te slaan. Onder hen bleef Tyrus vooraan, die tot 69/70 grote hoeveelheden tetradrachmen slaat. Het is te verwachten dat de Joodse staat in zijn moeizame onafhankelijkheid aan de laatste de voorkeur geeft boven de Romeinse van de provincie Syria. In Palestina werd het slaan van kleine bronzen muntjes voor lokaal gebruik voortgezet zowel door de vorsten als de procuratores. Zij worden echter aan de Romeinse muntvoet aangepast. Het lepton wordt vervangen door de iets grotere quadrans -- in de vroege keizertijd ook in Rome in groten getale geslagen --, die op 2 lepta wordt gesteld. Ook grotere koperen munten worden vervaardigd, die als asses en dupondii golden. Zilveren munten en wel sikkels, soms ook halve sikkels, werden slechts tijdens de eerste (66—69) en de tweede opstand (132—135) door de nationalistten geslagen.

De monetaire toestand was, met zijn verscheidenheid van muntsoorten, dus wel gecompliceerd. Echter niet ingewikkelder dan die der talen, waar Latijn de ambtelijke, Grieks de beschaafde omgangstaal, Aramees de volkstaal en Hebreeuws die van de Tempel was.

2. Van de muntvondsten in Palestina is de oudste — bij Gezer — uit de 2e helft van de 4e eeuw ⁶. Hij bevat zgn. Philisto-Arabische munten, munten van Atheens, Tyrisch en Sidons type en als sluitmunten drie van Alexander de Grote. Uit de 3e eeuw zijn er de vondsten van Tall Abu Huwwam bij Haifa ⁷, die Tyrische staters bevat en kort na 291 v. C. is begraven en die van Beth Sean ⁸, die uit een twintig tetradrachmen van Ptolemaeus Philadelphus (285—246) bestaat.

De volgende vondst, van onbekende herkomst, is pas uit 125 v. C. ⁹. Hij bevat 86 tetradrachmen, van Tyrus en van de Seleuciden Demetrius II en Antiochus VII (146—129), ook te Tyrus geslagen. Uit dezelfde tijd is de vondst van Vablus ¹⁰, die 400 zilverstukken bevat: vooral tetradrachmen en didrachmen van Tyrus en van Ptolemaeus II, Demetrius II en Antiochus VII, alle te Tyrus geslagen. Daarnaast een vondst van 300 koperen munten bij de Berg Ophel ¹¹, die lepta van Johannes Hyrcanus en Alexander Jannaeus bevat en 95 v. C. is begraven. Bij de opgravingen te Jaffa is een schat van 851 Joodse koperen munten, grotendeels kleiner dan de lepta (wellicht hemi-lepta) gevonden, 90—85 v. C. te Jaffa geslagen ¹².

De vondst van Samaria ¹³ met 1 tetradrachme van Antiochus VI (139—129) en 22 koperen munten van Tyrus, waarvan de jongste 74 v. C. is gedateerd, brengt ons tot de drempel van het Romeinse rijk. De vondst van Safed in Galilea ¹⁴ van Ptolemaeische munten o.a. te Ascalon geslagen, voert ons tot aan de Keizertijd, daar de jongste van Cleopatra VII zijn, die tot 30 v. C. heeft geregeerd, Joodse koperen munten van Johannes Hyrcanus en Herodes geeft daarentegen de vondst van Kefr Es Smr ¹⁵.

Van munten uit de vroege Keizertijd is er echter vrijwel niets. Een vondst uit Jeruzalem ¹⁶, door een sikkkel en een halve-sikkkel 70 n. C. gedateerd, bevat kopergeld van Herodes en van de procuratoren. Romeinse munten komen practisch niet voor (behalve enige denarii bij de muntvondst van Eleutheropolis) ¹⁷, ook als tijdens de eerste opstand (66—69 n. C.) vele schatten worden begraven. Deze waren blijkbaar weinig populair. Schatvondsten uit de latere Keizertijd bevatten geen oudere keizersmunten dan van Nero, ook geen provinciale.

Zo kunnen wij uit de numismatische theorie en de practijk van de muntvondsten — die tezamen zeer goed overeen blijken te komen — ons een denkbeeld vormen van de in Palestina gebezigde muntsoorten in Bijbelse tijd. Nauwkeurige bestudering van de bij opgravingen los gevonden munten — wij denken aan Beth Zur ¹⁸, aan Caesarea ¹⁹ en aan Khirbet Qumran ²⁰ — zouden ongetwijfeld dit beeld nog scherper maken.

3. In het Oude Testament kan men slechts de vermelding van munten verwachten in de boeken, die na de ballingschap zijn geschreven. Tweemaal is er van *adarkon* en tweemaal van *darkemon* sprake. Beide malen worden er kennelijk goudstukken mee bedoeld, die niet anders dan dareiken kunnen zijn. De vertaling met drachmen is onjuist, daar drachmen (behoudens hoge uitzondering) zilverstukken zijn.

In het in het Grieks overgeleverde boek Makkabeeën komt de drachme als rekeneenheid voor, niet als munt. Andere benamingen, de sikkkel in-cluis, slaan op gewichtseenheden, niet op munten.

In het Nieuwe Testament komen wij in aanraking met een maatschappij, waar in het dagelijks leven de munten een belangrijke rol spelen. Goudgeld wordt niet genoemd. Integendeel, goud wordt steeds in een adem genoemd met juwelen en andere kostbaarheden. Slechts één plaats (Mt 10 : 9) waar sprake is van goud, zilver en koper in de gordel, zou enige twijfel kunnen doen rijzen; hij is echter niet doorslaggevend. Ook in de muntvondsten komen geen goudstukken voor.

Wel is er telkens van zilvergeld sprake. Afgezien van de uitdrukking *arguros* voor zilver of zilvergeld in het algemeen, komen de termen *denarion* en *argurion* het meeste voor. Van tetradrachmen is nergens

sprake. De conclusie ligt voor de hand, dat daarvoor de benaming *argurion* wordt gebruikt. De *denarius* wordt uitdrukkelijk als geldstuk voor de belasting genoemd (Mt 22:19, Mk 12:14, Lk 20:24). De *denarii* van Augustus waren zo talrijk, dat Tiberius er geen in het Oosten heeft geslagen. De weinige *denarii* van Tiberius zijn te Lugdunum (Lyon) vervaardigd. Zo ook het bekende type met de zittende Livia als Pax op de keerzijde, dat algemeen als „tribuutpenning” geldt. Het is echter in hoge mate onwaarschijnlijk, dat zulke *denarii* zo vroeg in Palestina in omloop waren. Het moet wel een van Augustus zijn geweest. Dat de *denarii* ook in het dagelijks leven werden gebruikt, blijkt daaruit, dat voor het loon van een losse arbeider 1 *denarius* wordt gerekend (Mt 20:2, 9, 10, 13) en dat de barmhartige Samaritaan de herbergier 2 *denarii* geeft voor enkele dagen pension (Lk 10:35).

Werd de Romeinse belasting in *denarii* voldaan, die van de Tempel, naar wij weten, moest in Tyrische sikkels worden betaald. Hij bedroeg een halve sikkel per persoon: de *didrachmon*, die te Kapernaüm werd gevraagd (Mt 17:24). Tyrische *didrachmen* bestaan maar komen weinig voor. Uit de reeds aangehaalde plaats blijkt, dat het niets ongewoons was, als de belasting voor twee personen tezamen met één munt werd betaald. Ook blijkt eruit, dat de wat vage term *stater*, waarmede meestal de locale standaardmunt wordt aangegeven, hier de Tyrische sikkel of *tetradrachme* is.

Eenmaal (Lk 15:8, 9) komt de *drachme* voor en wel in de vergelijking met de vrouw, die een van haar tien *drachmen* heeft verloren. Zoals boven reeds gezegd, waren toentertijd alleen *drachmen* van Caesarea Cappadociae in omloop, later daar ook door Tiberius geslagen. Het is minder onwaarschijnlijk dan het op het eerste gezicht lijkt, dat in Palestina Cappadocische *drachmen* in omloop waren. Immers de vondst van Eleutheropolis, die o.a. *denarii* tot en met Hadrianus bevat, heeft niet minder dan 66 munten van Caesarea Cappadociae

Wat het kopergeld betreft, vindt men de termen *lepton*, *kodrantes*, *chalkos* en *assarion*. Het *lepton* was het kleine koperstuk uit voor-Romeinse dagen, dat zeker in beperkte mate nog in omloop is geweest; in latere muntvondsten komt nog wel eens een enkel exemplaar voor. De Hebreeuwse naam was *perutha*, zoals uit de Misna blijkt. De *kodrantes* ofwel *quadrans*, die met 2 *lepta* werd gelijkgesteld (Mk 12:42), is het iets grotere koperen geldstuk uit Romeinse tijd. Daar van elders bekend is, dat de *chalkos* ook 2 *lepta* is, zijn *quadrans* en *chalkos* gelijk te stellen. Waar in Hellenistische tijd een Griekse en een Hebreeuwse naam voor het meest courante geldstuk bestond, was er begrijpelijkerwijze in

Romeinse tijd een Griekse en een Romeinse voor. In een enkel geval wordt de assarion genoemd (Mt 10 : 29; Lk 12 : 6), die ook als Joodse munt voorkomt, al zal de betaling veelal met 4 quadrantes zijn geschied. Het is niet onmogelijk dat ook Syrische assaria in omloop zijn geweest, maar zeker is dat geenszins. Daar het kopergeld tekengeld was, komen de onderlinge verhoudingen in gewicht en in waarde niet nauwkeurig overeen.

De genoemde munten zijn dus de volgende:

adarkon = dareikos: 1 Kron 29 : 7; Ezra 8 : 27.

argurion = tetradrachme: Mt 25 : 14—30, Lk 19 : 12—27; Mt 26 : 15, Mk 14 : 11, Lk 22 : 5; Mt 27 : 3; Mt 28 : 12; Lk 9 : 3; Hand 3 : 6; 7 : 16; 8 : 20; 19 : 19; 20 : 33; 1 Petr 1 : 18.

assarion = as: Mt 10 : 29, Lk 12 : 6.

chalkos = quadrans: Mt 10 : 9, Mk 6 : 8; Mk 12 : 41.

darkemon = dareikos: Ezra 2 : 69; Nehemia 7 : 70—72.

denarion = denarius: Mt 18 : 28; Mt 20 : 2, 9, 10, 13; Mt 22 : 19, Mk 12 : 15, Lk 20 : 24; Mk 6 : 37, Joh 6 : 7; Mk 14 : 5, Joh 12 : 5; Lk 7 : 41; Lk 10 : 35; Openb 6 : 6.

didrachmon halve Tyrische sikkel: Mt 17 : 24

drachme = rekeneenheid: Makk 4 : 19; 10 : 20; 12 : 43.

= munt van Caesarea Capp.: Lk 15 : 8—9.

kodrantes = quadrans: Mt 5 : 26, Mk 12 : 42.

lepton = $\frac{1}{2}$ quadrans: Mk 12 : 42, Lk 21 : 2, Lk 12 : 59.

stater = Tyrische sikkel: Mt 17 : 27.

In het Oude Testament zijn de *sikkel*, zijn veelvouden *talent*, *mane* en *gesita*, zijn onderdelen *bega* en *gera* gewichtseenheden en geen munten. Evenzo in het Nieuwe Testament *talent* en *mena*.

Rest nog de netelige kwestie, wat de huidige waarde is van deze munten. Deze is eigenlijk ook niet maar bij benadering vast te stellen. Het meeste houvast geeft de plaats (Mt 20 : 2, 9, 10, 13), waar de landarbeider 1 denarius dagloon wordt geboden. Deze en die van de barmhartige Samaritaan wijzen erop dat de denarius minstens het equivalent van onze f 10 moet zijn geweest. De as is $\frac{1}{16}$ daarvan, de quadrans is $\frac{1}{4}$ as. De drachme komt dan op een f 7,50, de tetradrachme op een f 30. Maar men zij gewaarschuwd; ook hier gaat alle vergelijking mank!

Bij vertaling in het Nederlands adviseer ik de volgende woorden concordant te gebruiken, hoewel zij geen equivalenten aanduiden:

HALFJE voor *lepton*.

CENT voor *kodrantēs*.

KOPERSTUK (ter waarde van de cent) voor *chalkos*.

STUIVER voor *assarion*.

F(LORIJN) voor *denarion*, met uitzondering van Mt 22 : 19, Mk 12 : 15 en Lk 20 : 24, waar het woord onvertaald moet blijven staan.

GULDEN voor *drachme*.

TWEE GULDEN voor *didrachmon*.

VIER GULDEN voor *stater*.

ZIVERSTUK (ter waarde van het vierguldenstuk) voor *argurion*.

GOUDENTIENTJE voor *chrusion*.

GOLDENTWINTIGJE voor *adarkon* en *darkemon*.

Rest mij nog een woord van dank te schrijven voor de waardevolle medewerking bij het tot standkomen van dit artikel door de Conservatrice aan het Kon. Penningkabinet te 's-Gravenhage dr. A. N. Zadoks—Josephus Jitta en door ds. J. J. W. A. Wijchers.

¹ W. F. Albright, *The Archaeology of Palestine*, Pelican Book 1953, p. 143.

² A. Kindler, *The Jaffa Hoard of Alexander Jannaeus*, *Recent Studies and Discoveries of Ancient Jewish and Syrian Coins*, *Publications of the Israel Numismatic Society* 1 (1954), 34-49. Voor Joodse munten in het algemeen zie: A. Reifenberg, *Israel's History in Coins*, London 1943 en *Ancient Jewish Coins*, Jerusalem 1947².

³ Zie: G. M. FitzGerald, *Palestine in the Roman Period, 63 B.C.-A.D. 324*, *The Palestine Exploration Quarterly* 88 (1956), p. 38-49.

⁴ *BMC I*, p. XVIII.

⁵ Zie W. Wruck, *Die syrische Provinzialprägung von Augustus bis Traian*, Stuttgart 1931.

⁶ S. P. Noe, *A Bibliography of Greek Coin Hoards*, New York 1937², 429.

⁷ Noe, 1039.

⁸ Noe, 148.

⁹ Noe, 788.

¹⁰ Noe, 727.

¹¹ Noe, 714.

¹² Kindler, zie noot 2.

¹³ Noe, 901.

¹⁴ Noe, 879.

¹⁵ Noe, 544.

¹⁶ Noe, 515.

¹⁷ Noe, 381.

¹⁸ W. T. Albright—O. R. Sellers, „The First Campaign of Excavation at Beth-Zur”, *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 43 (1931), p. 13 ss. (zie ook Seaby's *Coin and Medal Bulletin* Oct. 1949, p. 481).

¹⁹ Zie: H. Hamburger, „Caesarea Coin Finds and the History of the City”, *Bulletin of the Jewish Palestine Exploration Society* 1950.

²⁰ J. M. Allegro, *The Dead Sea Scrolls*, Pelican Book 1956, p. 84 ss.

SUMMARY

Coins in the Bible — To identify the coins mentioned in the Bible, three sources are available: the theoretical knowledge of ancient coinage, the practical evidence of Palestine coin finds and the original texts of the Bible. Starting from the first two — which appear to be in complete agreement — the latter are interpreted.